

ZULAYHO ABDURAHMON,

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, katta ilmiy xodim

CHUSTIY LIRIKASIDA SHOIR SHAXSI MASALASI

Annotatsiya: Maqolada shoir Chustiyning lirik merosi va shaxsiyati uyg'unlikda o'rganilgan, mulohaza hamda xulosalar turli to'plamlaridagi she'rlar bilan dalillangan.

Tayanch so'z va iboralar: shoir, shaxsiyat, lirika, ijod, e'tiqod, g'azal, davr.

Resume: The article explores the issues surrounding the poet Chusti's lyrical heritage and personality. Poems from various collections support its arguments and conclusions.

Keywords and phrases: poet, personality, lyrics, creativity, belief, ghazal, era.

“Qaysi bir ijodkor asarlarini anglab, suyub o'qiy olsangiz, muallif shaxsiga ham befarq bo'lolmaysiz”, – degan edi ustoz Ibrohim Haqqul. Darhaqiqat, Nabixon (Nabixo'ja) Nurillaxo'ja o'g'li Chustiy ana shunday asarlarini o'qigan sayin o'ziga bog'laydigan hamda shaxsiyati haqida ham o'ylashga majbur etadigan ijodkorlardan. Chustiyda xalq va vatan, dunyo va oxirat, zamon va axloq, ko'ngil va ruh xususidagi mavzular mukammal bir in'ikosini topgan. Uning shaxsi gavdalangan she'riyati mavzular ko'lamining kengligi, ifoda tarzining rang-barangligi bilan ham zamondosh shoirlaridan ajralib turadi.

Adabiy qahramon shaxsi bilan Shoir shaxsi o'rtasidagi tafovut chegaralari adabiyotshunoslikda ma'lum ma'noda aniqlangan. Ammo ma'naviy bir tushunchada ularni aniq farqlarini ko'rsatish mushkulroq. Xususan, lirikaning imkoniyatlari, o'ziga xos janriy xususiyatlari his-tuyg'ular ovozida uyg'unlikni kasb etadi. Chustiy she'riyati ham shoirning dunyoqarashini ko'rsatadi. Uning quvonchu shodligi, g'am-u hasratini belgilovchi sabablarni oydinlashtiradi. Uning bukilmas e'tiqodidan xabar beradi. Lirikaning bosh qahramonlari bo'lgan oshiq, yor, mahbub, raqib, vatan, ona kabi obrazlarining zohir va botin siymosida shoirning salim zavqi, komil e'tiqodi, jo'shqin ilhomini namoyon bo'ladi. Shuningdek, shoir shaxsini belgilashda uning g'oyalar tanazzulga uchragan, tuzumlar yangilanayotgan bir inqilobiy davrda dunyoga kelganini ham unutmaslik lozim. Uning ijodkor shaxsida bular ham o'z izlarini qoldirgani shubhasiz. Ko'plab she'rlari o'sha davrning ta'rif-tavsifiga bag'ishlangan. Tarix guvohi sifatidagi kechinlari aks etgan. Bu adabiyotdagi umumiy bir holatlardir. Ammo ayni ijtimoiy muhitda yashagan zamondosh shoirlaridan Chustiyning dunyoqarashi, xususan, ifodadagi tanlovi, badiiyat imkoniyatlari ajralib turadi. U nafaqat go'zal uslubi, balki ruhiyati bilan ham mumtoz va muosir adabiyoti orasida ko'prik bo'lganga o'xshaydi. Chustiy ba'zan moziyning qudsiy qadriyatlariga asir bo'lsa, ba'zan zamondoshi xayollariga yelka tutadi. Goh “Indamaslar olami”ga sayr aylasa, goh:

Ishq dardin kimdan o'rganding desang,

Eng ulug' ustoz davrondir menga.

El aro Chustiy g'azalxonim debon,

Marhamat qilgan shu jondir menga, –

deydi. Ba'zi shoirlar zimmasiga olgan o'ziga xos yuki, vijdon amri, mas'uliyat burchi bo'ladi. U tom ma'noda xalq, vatan farzandiga aylanadi. Shuning uchun shoir shuuri, tahayyuloti ham-

da jamiyat taraqqiyoti tasavvuroti mushtaraklashadi. Chustiyning ba'zi she'rlari pand-nasihatdan iborat. Ularda badiiy bir tafakkurdan ko'ra ko'yunchaklik bilan aytilgan o'git bo'rtib turadi. Chustiy xalq, millat tarbiyachisiga aylangan bir ibratli shaxsiyatdir. Masalan, "Onanoma" she'riga diqqat qilaylik:

*Ota-onani kimki etmas rizo,
U rasvo-yu olam bo'lur el aro.
Ota-ona Chustiyga shirin nafas,
Ular hammamizdan rizo bo'lsa bas.*

Xalqsevarlik, vatanparvarlik tuyg'usi shoir she'rining jonidir. Uning shaxsiy his-tuyg'ulari, kechinmalari xalq dard-u quvonchi, millat hasrat-u hayajoni martabasiga ko'tarilgandagina qalblarga yetib boradi. Buning uchun shoir xalq e'tiqodidan tortib, milliy qadriyatlar, urf-odatlargacha chuqur bilmog'i, ularga amal qilmog'i, qadrlamog'i lozim. Shoir yuragidagi muqaddas tushunchalar elniki bilan uyg'un bo'lmog'i kerak. Shunda xotirotlar jonlanadi, ko'ngillar mahv etiladi. "Ey Vatan" g'azalidagi quyidagi misralar tabiiy manzara hosil qilganki, xalq o'zining samimiyatini she'rda topadi:

*Zavq o'tida ko'k tanurin qizdirib novvoy falak,
Chap-chapu shirmon yopibdir, el kelur to'y oshiga.*

Falakni novvoy, quyoshni tandir aylab zavq o'tida chap-chapu, shirmoy yoptirayotgan o'zbek shoiri kamida millatning to'y-u tantanalardagi himmatini his qilmog'i kerak. Uning tuy marosimidagi yelib-yugurishlari, odamlarning xursandchiligini yuragidan o'tkazishi lozim. Hatto Chustiyning mahbubasi bilan ahd-u paymonasida ham xalqonalik bor:

*Dilbarim-la ahd etibman o'rtamizga non qo'yib,
Turmasam ahdimda, netgum ismimi inson qo'yib?*

O'rtada nonni qo'yib qasam ichish kabi ifodalar shoirning samimiyatini ta'minlagan. Bu qadar bayon soddaligi aslida tuyg'ularning samimiyati va ulug'vorligidandir. "Kishi sevgani bilan birgadir" hadisi sharifiga ko'ra, "Ulug'lar yonida bo'l, vale ko'nglingni ranjitma", degan shoir Chustiy musohiblarning inson tarbiyasidagi rolini bilgan. Uning suhbatdoshlarini bilishning o'ziyoq shoir shaxsi haqidagi tasavvurlarimizni tiniqlashtiradi. Xalq shoiri Erkin Vohidov shunday xotirlaydi: "Uyimizgashoir Chustiy, xonandalar aka-uka Shojalilovlar, Ma'rufxo'ja Bahodirov, keng bilim egasi bo'lgan olim, tarjimon Alixon Sog'unuy tez-tez kelib turishar edi. Ular Hofiz, Navoiy, Bedil, Fuzuliy baytlarini tahlil qilib, har birlari o'zlaricha talqin berib o'tirishardi. Bu suhbatlar ichkiliksiz, faqat she'r va qo'shiq kayfi bilan, askiya zavqi bilan muzayyan bo'lardi". Nomlari zikr etilgan shoirlar asarlarini o'qib tahlil qilish, Alixonto'ra Sog'unuyday olim bilan hamnafas bo'lish uchun kamida Chustiy kabi madrasa ko'rgan, Qur'onni yod olgan bir shoir bo'lmoq kerak. Shoir Chustiyda ulug' shoirlar hikmatini anglash uchun yetarlicha ma'rifat bo'lgan. Uning Alisher Navoiy tavalludining 500 yillik yubileyini o'tkazishga tayyorgarlik munosabati bilan Toshkentga ishga chaqirilishi ham bejiz emas. Shoir 4jildli "Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati"ni tuzishda faol ishtirok etgan. 1950-1976 yillarda u O'zbekiston Fanlar akademiyasi Til va adabiyot institutida ilmiy xodim bo'lib faoliyat yuritgan. Alisher Navoiy ijodidan ta'sirlangan, chunki u daho shoirni teran tushungan. Navoiyning jamiyat va she'riyatga qilgan xizmatini "Navoiy" radifli g'azalida to'laqonli ko'rsatish barobarida boshqa she'rlarida ham ulug' siymoni tilga oladi:

*Bosh egib Chustiy Navoiy ruhiga berdim salom,
Ketdi biz vorislariga bir jahon ehson qo'yib.*

Chustiy ijodiga nazar solar ekanmiz, Yassaviy, Sulaymon Boqirg'oniy, Xaziniy kabi hikmatnavislarni yodga soladi. Zotan, uning she'rlarida bani basharning axloq-odob masalasi bosh mavzudur. Uning riyo, yolg'on, kin, adovat, kibr, manmanlik, xiyonat kabi illatlar qoralangan nazmi nafsni poklashga qaratilgan. Ular qalb salomatligi uchun yo'lga otlanishga undaydi. Chustiy she'riyati dunyoning foniyligini anglashga qaratilgan mushohada lirikasiga mansubdir. Mana shu nuqtada ham shoirning shaxsi yorqinlashadi. Zero, inson va dunyo munosabati shaxsni belgilovchi muhim omillardan biri. Chustiyning dunyoga bergan ta'riflari so'zda chizgan suvratlariga diqqat qilsak:

*Bu hayotning lazzati keltirdi ko'p yil tashvishin,
Rohati oz, tashvishi ko'p bu qiziq dunyo ekan.
Bilmasang eshkak eshishni bu hayot daryosida,
Kimliging qat'iy nazar g'arq etguchi daryo ekan.*

Hayot daryosida g'arq bo'lmaslik uchun vafo, rostlik, himmat, ota-onaga, elu-yurtga xizmat qilish lozimligini ham shoir qayta-qayta uqtiradi:

*Men dedim kel, Chustiyo, hushyor bo'l,
Yaxshi niyat birla beozor bo'l,
To'g'ri bo'l, qilg'il yomonlikdan hazar,
El mazoring lavhiga rahmat yozar.*

Sharq she'riyati – ta'lim-tarbiya she'riyatidir. Chustiy buni hech qachon unutmagan. Odob-axloqqa targ'ib, avvalo, shoirning o'ziga qaratilgan, u ma'lum bir ma'naviy yo'lni bosib o'tgan, nafsni sokinlashgan bo'lmog'i darkor. Shu ma'noda ham Chustiyning odamiylik fazilatlariga, iqrorlariga tan berish kerak. "Degil Chustiy o'zingni hammadan kam, O'zini kam deganlar kam bo'lurmu?" deya xoksorlikni shior etgan shoirning nafs manzaralari hayratlanarli:

*Men hamisha yaxshilardan yaxshiman derdim biroq,
Ko'z ochib boqsam o'zimga hamma mendan yaxshiroq.*

Bu kabi shafqatsiz e'tiroflarda nafs mujodalasidagi baland maqomga sohiblik ko'zga tashlanadi. Nafsga oyna tutish uchun bir jasorat, jur'at kerak, albatta. Bularning barchasi ishq tufaylidir. Chustiyda majoziy ishq va ilohiy ishq mujassamlashadi. Ammo ta'kidlash joizki, shoir shaxsiyatidagi ishq dardi aksar Yaratganga qaratilgan. "Sevmay bo'lurmu sizni?!" kabi she'rlari fikrimizni to'la quvvatlaydi:

*Ey husni olamoro, sevmay bo'lurmu sizni,
Barnolar ichra barno, sevmay bo'lurmu sizni?!
Kim sizni ko'rmamishdir, dunyoga kelmamishdir,
Sevdi tamomi dunyo, sevmay bo'lurmu sizni?!
Sevdim hamisha Chustiy, tonsam agar so'zimdand,
Odam emasman aslo, sevmay bo'lurmu sizni?!*

Chustiyning mushohada qamrovi keng, ma'rifati chuqur. Shuning uchun bayonlari ham hikmatga aylangan. Shakl va ma'no uyg'unligi esa alohida e'tirofga loyiq mavzu. Yosh avlodga

ibrat bo'lishi uchun Chustiy she'rlarini targ'ib qilish har bir adabiyotshunosning burchidir. Chustiy o'lim haqiqatlarini anglagan va unga tik qaray olgan, hayot mezonlarini mana shu foniylilik nuqtai nazaridan o'tkazgan ulug' shaxsiyat. U o'z asrida "O'lmasdan burun o'ling" hadisini yangi bir badiiyatda talqin qila olgan ijodkor:

*Azizlar, bu lahadga yuz tuman armon bilan keldim,
Hisobi yo'q gunohu beadam nuqson bilan keldim.
Kafandan boshqa hech bir narsa yo'q endi bisotimda,
Ko'zimdan ketdi nuru, bu tani bejon bilan keldim.
Umidim, bu qorong'u qabr ichra nur sochur albat,
Dilimda naqsh bo'lgan oyati Qur'on bilan keldim.
Duoda Chustini ham fotihangizdan quruq qo'ymang,
Bihamdilloh, musulmon ahliman, iymon bilan keldim.*

Chustiy lirikasida ilohiy e'tiqodi, olimona irfoni, milliy iftixori, bukilmas irodasi yashiringan yetuk shoir shaxsini ko'rish mumkin. Davr va zamon tegirmoni ba'zi kimsalarni maydalab tashlasa, ba'zi insonlarni poklab, barkamol shaxs sifatida yetishtirib beradi. Bu ijodkorning oila tarbiyasi, ustozlar ta'limi, alal oqibat Yaratganning in'omiga bog'liq. Shoip Nabixon Nurillaxo'ja o'g'li Chustiy shaxsiyati takomilida bularning bari mavjud edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Чустий. Асарлар. – Тошкент: Гафур Ғулом нашриёти, 1999.
2. Чустий. Садоқат гуллари. – Тошкент: 1992.
3. Чустий. Ёд этингиз камтарин Чустийни ҳам. – Наманган: 1994.
4. Чустий. Гул мавсуми. – Тошкент: 1969.
5. Чустий. Кўргунча хайр энди. – Тошкент: 2004.
6. Раҳмонова З. Ишқ, ирфон ва иршод. – Тошкент: Тафаккур томчилари, 2021.

